

Literary Research

Year18, NO. 72

Summer 2021

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.18.72.2>

DOR: 20.1001.1.17352932.1400.18.72.2.3

Rethinking of Contemporaneity in Persian's Biographical Books (Tadhkerahs)

*Saeid Radfar*¹

Recived:3/2/2021

Accepted: 15/5/2021

Abstract

In this article, "contemporary" has been studied as a "concept" by the first historians of Persian literature, i.e. biographers. I have tried to describe this concept in exactly the same way that the Persian biographers has experienced and known it. First, there is an introductory discussion of the lexical roots of "contemporary" and then its current meanings and interpretations of contemporary. These studies show the extent to which perceptions of the contemporary depend on cultural and social conditions. After that, the meanings of "contemporary" are discussed by biographers. The meanings are contemporaneity, novelty and being in the same level. It has been shown that for biographers, these perceptions are fluid and the reasons for their fluidity have been investigated. The fluidity of these perceptions has led biographers to use restrictive criteria. This has been used so that they can do their job in writing about their contemporaries with more precise limits, and reduce the fluidity of the contemporary concept.

Keywords: *contemporaneity, tadhkerah, literary history, biographies of poets.*

¹ Doctor of Persian Language and Literature, Ferdosi University; *Email:* saeidradfar66@yahoo.com

Extended Abstract**1- Introduction**

Many readers of literature, while reading a book on the history of literature, expect to be confronted with the biographies and selected poems of poets from the past, such as Ferdowsi, Rumi, Saadi, and Hafez, in order to understand the history and past of literature. Literary history books also meet this expectation and provide the reader with a part of the life and poems of the past literature. But this is only one aspect of readers' expectations. Sometimes they want to be aware of the situation of their contemporary literature, and of course this need is met by the history of literature. Much of the history of literature represents contemporary literature. These representations could be very important and readable for the audiences. Because it raises their awareness of their contemporary literature and also provides primary sources for writing the literary histories of later periods. Therefore, the function of history-literature from this perspective is to provide and meet the expectations of readers. Now this expectation is either knowing the past or knowing the present. Now, if we consider the history of literature as a whole, the Tadhkerahs are also among the representations of the history of literature that are written in response to the expectations of the readers. Tadhkerahs usually have two main parts; One is for the literature of the past and the earlier poets, who were called the "Moteghademin" and the other was for the literature and poets of the present day, which came under the headings of "contemporaries" or "Moteakherin".

Research Question(s)

- What are the meanings of contemporaneity in Tadhkerahs?
- In which way and how these meanings were restricted?

2. Literature Review

Among Persian works, less attention has been paid to the subject and issue of this article. In his *theory of literary history*, Mahmoud Fotoohi has pointed out three general concepts of contemporaneity, modernity, and belonging to today for the contemporary. He also points out that the dominant view of contemporary literary critics and historians is contemporary; Something that is related to the new era. This approach

started in Iran 130 years ago and its prominent feature in contrast to the past centuries is the emergence of a critical perspective and the spirit of innovation (Fotoohi, 1387: 9169-170).

3. Methodology

The theoretical principle of this paper is to follow a phenomenological approach. Phenomenology in the sense of the study of conscious experience, as experienced from the point of view of the subject. The subject of the present research is the biographers of the 9th century to the end of the 13th century AH. The selection of this period was more because most of the Tadhkerahs have been written in the last few hundred years. Also, after this period, the form of writing the history of Persian literature takes a different direction. In order to arrive at a suitable answer to the questions of this article, it is first necessary to examine the “contemporary” from a lexical and etymological point of view. Then, there will be a brief and historical discussion about the applications of “contemporary” perceptions and criteria in Persian biographies.

4. Results

Although the contemporary concept is often used and goes in the sense of contemporaneity, but it is not only frozen in this sense and it is also used in other meanings such as new, new and modern. Entering the modern world has made it possible to have different perceptions of the contemporary. The domain of contemporary perception in the sense of contemporaneity is so open that the exact meaning cannot be deduced from it. This perception itself is dependent on other factors and indicators that have made it as fluid and ambiguous as the contemporary itself. For example, the hundred-year interval is very imperfect and cannot be a good criterion for contemporaneity. The contemporary concept has been used by Persian biographers between the three conceptions of synchronicity, novelty, and peculiarity (participation in one thing). Among these, participation in one thing has provided a clearer meaning than contemporary. However, this meaning has not been considered and has been used in a few notes. The ambiguity and fluidity of the contemporary concept has inevitably affected

contemporary writing. To get rid of this ambiguity and fluidity, biographers have used criteria and limitations. companionship, liveliness, equality, and coexistence are among these criteria. The historical view clarifies the process of the concept and criteria of contemporaneity. Finally, it should be added that writing about the history of contemporary literature is as difficult for us as it was for its predecessors. The choice of synchronicity as a meaning of the contemporary is in the abyss of the concept of contemporaneity. The reference of one vague concept to another, which is itself fluid and indeterminate, causes ambiguity. Just as the contemporary concept has changed greatly since the modern era, and Western society have come up with new conceptions of it that are different from our mental structures, so we can have more different conceptions of it. Let's offer it. Perhaps this will help to make the writing of the history of contemporary literature clearer and more accurate.

References

1. Akhtar gorgi, A. 1232 AH. *Anjoman Araa*. Majles showraye melli: 86770.
2. Amid, H. 1393. Moaaser. In *Farhang farsi amid*. Tehran: amir kabir.
3. ĀRZŪ, S. 1383. *Majma' al-nafā' es*. by Zeynab-al-nesaa Ali Khan. Lahoor: Markaz Tahqiqaat Farsi va pakistan.
4. AWHADĪ-BALYĀNĪ, T. 1389. *A'RAFĀT-al-ĀŠEQĪN VA A'RASĀT-al-ĀREFIN*. vol.6. E by Zabih-al-Sahebkaari and Amene Fakhr Ahamad. Tehran.: Miras Maktoob.
5. ĀZĀD BELGRĀMĪ, M. 1148 AH. *Yad-e-Baydha*. Markaz asnaad Astane Qods razavi.
6. ĀZĀD BELGRĀMĪ, M. 1166 AH. *Sarv-e-Azad*. Ed by mirhashem moahaddes. Tehran: safir ardehal. 1393.
7. ĀZĀD BELGRĀMĪ, M. 1393 AH. *Kezāna-ye āmera*. vol. 1. Ed by Hooman Yusefdehi. Tehran: Ketabkhane, Muse va Markaze Majles Showraye Islami.
8. ĀZAR BĪGDELĪ, L. 1378. *Ātaškada-ye Ādar*. Vol. 2. Ed by Mir Hashem Mohaddes. Tehran: Amir Kabir.
9. Baghayi, M. *majma-al-fozala*. Ed by mohammad khoshkaab. Tehran: makshoor samir. 1393.
10. Bahador, M. 1269. *Sobh-e-vatan*.
11. Bahari sistani, H. 1037 AH. *Khayr-al-bayan*. Number 1066.
12. Banaresi, A. 1206 AH. *Sohof-e-ebrahim*. Ed by mirhashem mohaddes. Tehran: anjoman asar va mafakher farhangi. 1385.

13. Bloch, Marc. 1953. *The Historian's Craft*. New York: VINTAGE BOOKS.
14. Bokhari dowlat abadi, S. 1172 AH. *Tazkerey-e-Binazir*. Ed byomid sarvari. Tehran: majles showraye islami.1390.
15. Dehkhoda, A. 1385. *Moaaser dar loghatname*. Tehran: university of tehran.
16. Donboli, A. 1240 AH. *Tajrebat-al-ahraar*. Ed by hasan ghazi tabatabaei. Tabriz: entesharat moasseseye tarikh va farhang iran. Chapkhaneye tabriz. 1349.
17. Donboli, A. 1241 AH. *Negarestan-e-dara*. Ed by a. khayyampoor. Tabriz: chap ketab azarbajejaan. 1343.
18. Firooz abaadi, M. 1415 AH. Aasr in 817 AH. Beroot: daro al kotob elmiye.
19. Fischer, David Hackett. 1970. *HISTORIANS' FALLACIES (Toward a Logic of Historical Thought)*. New York • London • Toronto • Sydney • New Delhi • Auckland: Harper Perennial.
20. Garoosi, M. 1234 AH. *Anjoman-e-khaghaan*. Ketabkhaneye showraye melli. Number: 12902.
21. Gedis, J. 1393. Taamoli dar tarikh moaaser in *Falsafeye tarikh, ravesh shenasi va tarikhnegaari*. By H nowzari. 525-556. Tehran: tarhe now.
22. Ghajaar, H. 1256 AH. *Kharaabat*. Ketabkhaneye showraye islami. Number: 207154.
23. Gupamooy, M. 1258 aH. *Nataej-al-afkaar*. Ed by Y. beyg babapoor. Qom: majma zakhaer islami. 1387.
24. Hazin, M. 1165 AH. *Tazkerat-al-moaaserin*. ed by masoome salek. Tehran: miraas maktoob. 1375.
25. Hedayat, R. 1284 aH. *Safin-e-Hendi*. Ed by Sh, Kakoy. Patne: edareye taghhighat arabi va farsi.1958 AC.
26. Ibnesina. 414 AH. *Alghanoon fi Teb*. Almowghe: almaktabat altorathiya.
27. Isfahani, M. 1222 AH. *Madayeh-hosseini*. Majles showraye islami. 7793.
28. Isfahani, M. 1272 AH. *Ganj-e-Shayegaan*. Majles showraye islami. 17940.
29. Jorfadeghani, A. 603 AH. *Tarjome tarikh yamini*. Ed by a.ghavim. tehran: chapkhaneye mohammad ali fardin1334.
30. Kaashi, T. 1016 AH. *Kholaasat-al-ashaar va zobdat-al-afkaar*. Noskheye berlin. 1040 AH.
31. Khawfi owranabadi, M. 1192 AH. *Baharestan-e-Sokhan*. Ed by Ayati, Dastjerdi. Tehran: Anjoman asar va mafakhere farhangi.1388.
32. Khoshgoo, B. 1148 AH. *Safin-e-khoshgoo*. Edareye tahghighat farsi arabi. 1959.
33. Moshafi hamedaani, GH. 1199 AH. *Eghd-e-sorayya*. Ed by M kahdooyi. Qom: amirkabir. 1388.

34. Nafisi, A. 1355. *Moaaser dar Farhang nafisi*. Tehran: ketabforooshi khayyam.
35. Nasr abaadi, M. 1115 AH. *Tazkare nasrabaadi*. Ed by M. nasrabaadi. Tehran: asaatir. 1378.
36. Nawayi, A. 896 AH. *Majales-Al-Nafayes*. Ed by A. hekmat. Tehran: manoochehri. 1363.
37. Nesaari bkhari, H. 974 AH. *Mozakker-e-ahbaab*. Ed by N. mayel heravi. Tehran: markaz. 1377.
38. Noorizade, A. 1328. *Shoaraaye moaaser iran*. Tehran: chapkhaaneyeye ferdowsi.
39. Sadeghi ketabdaar. 1016 AH. *Majmao al khavaas*. Trans by A. khayyampoore. Tabriz: 1327.
40. Samarghandi, M. 1037 AH. *Noskhe-ziba-e-jahangir*. Ed by E. janof & S. Mojani. Qom: ketabkhane bozorg maraashi. 1377.
41. Samarghandi, malihaa. 1119 AH. *Mozakker-al-ashaab*. Ed by M. taghavi. Tehran: ketabkhane markaz asnad showraye islami. 1390.
42. Sarkhosh, m. 1108 AH. *Kalam al showara*. Ed by a. ghazve. Tehran: markaze pajohesh ketaab, mooze va asnaad majlesh showraye islami. 1389.
43. Sarli, n. 1397. *Dowre bandi dar taarikh adabi*. Tehran: nashre khaamoosh.
44. Tabrizi, A. 1207 AH. *Kholasat-al-afkaar*. Majles showraye islami 1427.
45. Tatawi, M. 1174 AH. *Maghalat-al-showaraa*. Ed by hesaam rashedi. Kerachi: 1957.
46. Vaaleh Daghestaani, A. 1161 AH. *Riyaz-Al-Shoaraa*. Ed by A. raadfar & G. Rashidi. Tehran: pajoheshgah oloome ensaani va motalleat farhangi. 1390.
47. Vaghaye negaare marvzi, M. 1218 AH. *Zinat-al-Madaayeh*. Ketabkhaneye majles showraye melli. Nember: 6902.

فصلنامه

سال ۱۸، شماره ۷۲، تابستان ۱۴۰۰، ص ۳۱-۵۶

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.18.72.2>

DOR: 20.1001.1.17352932.1400.18.72.2.3

بازخوانی انگاره معاصر نزد تذکره‌نویسان فارسی

دکتر سعید رادفر*

پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۲/۲۵

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵

چکیده

در این مقاله «معاصر» به مثابه یک «مفهوم» نزد نخستین مورخان ادبیات فارسی یعنی تذکره‌نویسان بررسی شده است. سعی شده این مفهوم دقیقاً به همان طریقی که شناسا (یعنی تذکره‌نویسان فارسی) آن را تجربه کرده و شناخته است، توصیف شود. ابتدا بحثی مقدماتی درباره ریشه‌های لغوی «معاصر»، و سپس معانی امروزی آن و برداشتها از معاصر آورده می‌شود. این بررسیها نشان می‌دهد که برداشت از معاصر تا چه اندازه به اوضاع فرهنگی و اجتماعی وابسته است. پس از طرح این مقدمات از معانی «معاصر» نزد تذکره‌نویسان سخن گفته می‌شود. برداشتهای همزمانی، تازه و جدیدبودن، همتایی و هم‌سطحی سه برداشتی است که تذکره‌نویسان از معاصر داشته‌اند. نشان داده شده است که برای تذکره‌نویسان این برداشتها سیال، و دلایل سیالیت آنها بررسی شده است. سیالیت این برداشتها باعث شده است تذکره‌نویسان از معیارهای محدودکننده‌ای مانند هم‌مشربی، هم‌طرزی و معاشرت بهره ببرند. این استفاده از آن رو بوده است تا آنان در نگارش از معاصران با حدود و ثغور دقیقتری کارشان را به انجام رسانند و ناخواسته و خواسته از سیالیت مفهوم معاصر بکاهند.

کلیدواژه‌ها: مفهوم معاصرت در تاریخ ادبیات، معاصردر تذکره‌ها، تاریخ ادبیات و معاصرت، تذکره‌نویسی و تذکره‌پژوهی.

* دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانش‌آموخته دانشگاه فردوسی مشهد

Saeidradfar66@yahoo.com

۱. مقدمه

عده بسیاری از مخاطبان ادبیات هنگام خواندن کتاب تاریخ ادبیات انتظار دارند با زندگی‌نامه و منتخب اشعار شاعرانی از گذشته مثل فردوسی، مولوی، سعدی و حافظ روبه‌رو شوند و از این طریق، تاریخ و گذشته ادبیات را دریابند. کتابهای تاریخ ادبیاتی نیز این انتظار را برآورده می‌سازند و بخشی از زندگی و اشعار ادیبان گذشته را در اختیار خواننده می‌گذارند؛ اما این تنها یک وجه از انتظارات خوانندگان است. گاه اینان مایلند که از اوضاع ادبیات هم‌روزگارشان آگاه شوند و البته این نیاز را هم تواریخ ادبیات برآورده می‌سازند. بخش اعظمی از تاریخ ادبیات‌نگاری به ادبیات معاصر و هم‌زمان خویش می‌پردازد؛ آن را می‌شناسد؛ می‌شناساند و بازنمایی می‌کند.

این بازنماییها برای مخاطبان بسیار مهم و خواندنی تواند بود؛ چراکه آگاهی آنان را از ادبیات معاصرشان افزایش می‌دهد و هم‌چنین منابع دسته اولی را برای نگارش تواریخ ادبی دوره‌های سپسین فراهم می‌آورد. پس کارکرد تاریخ ادبیات‌نگاری از این دیدگاه، فراهم‌آوری و برآورده‌سازی انتظارات خوانندگان است. حال این انتظار یا شناخت گذشته و یا معرفت نسبت به حال است.

حال اگر تاریخ ادبیات را گسترده در نظر بگیریم، تذکره‌ها نیز از جمله بازنماییهای تاریخ ادبیات به شمار می‌آید که در پاسخ به انتظارات خوانندگان نگاشته می‌شود. تذکره‌ها معمولاً دو بخش عمده داشته است: یکی مخصوص به ادبیات گذشته و شاعران پیشین که در اصطلاح «متقدمان» نامیده می‌شده‌اند و دیگری مختص ادبیات و شاعران هم‌روزگار که ذیل عناوین «معاصران» یا «متأخران» می‌آمده است. گاه برخی از تذکره‌نویسان، ادبیات روزگار خویش را آن‌قدر ارزنده و مهم دانسته‌اند که گذشته را رها کرده و تنها به ادبیات معاصرشان پرداخته‌اند. بخشی که موضوع اصلی این جستار است و پرسش‌های اساسی مقاله در پاسخ بدانها نگاشته شده است. اینکه تذکره‌نویسان چه برداشتی از مفهوم معاصر داشته‌اند؛ چگونه و چرا آن را تحدید و مقید می‌کرده‌اند؟ معیارهای محدودکننده مفهوم معاصر نزد تذکره‌نویسان چه بوده است؟

۱-۱ مبانی نظری تحقیق

اصل نظری این مقاله پیروی از یک روش پدیدارشناسانه است. پدیدارشناسی در معنای مطالعه تجربه آگاهانه، همان‌گونه که از دیدگاه سوژه تجربه شده است. موضوع تحقیق

پیش رو، تذکره‌نویسان سده ۹ تا پایان سده ۱۳ هجری قمری هستند. گزینش این بازه زمانی بیشتر از این رو بوده که مهمترین و بیشترین تذکره‌های فارسی در همین چند صد سال نگاشته شده‌است. نیز پس از این دوره شکل نگارش تاریخ ادبیات فارسی سمت و سوی متفاوتی می‌گیرد.

برای رسیدن به پاسخی در خور پرسش‌های این مقاله، مقدمتاً لازم می‌آید که معاصر از نظر لغوی و ریشه‌شناختی بررسی شود؛ سپس بحثی کوتاه و تاریخی نسبت به کاربردهای برداشتها و معاییر معاصرت در تذکره‌نویسی فارسی خواهد آمد و در نهایت واگرایی و همگرایی معیارها و معانی معاصرت نزد تذکره‌نویسان بررسی می‌شود.

۱-۲ پیشنهاد پژوهش

در میان آثار فارسی به موضوع و مسأله این مقاله کمتر توجه شده است. محمود فتوحی در نظریه تاریخ ادبیات، سه مفهوم کلی همزمانی، مدرن بودن و امروزی بودن برای معاصر را بیان کرده است. او همچنین اشاره و اضافه کرده که تلقی غالب منتقدان و مورخان ادبی از معاصر، مدرن دانسته شده است؛ آنچه به عصر جدید مربوط باشد. این رویکرد در ایران ۱۳۰ سال پیش شروع شده و وجه بارزش در مقابل قرون گذشته، ظهور دیدگاه نقادانه و روح نوجویی است (فتوحی، ۱۳۸۷: ۱۶۹ و ۱۷۰). همو در بخشی از کتابش به تلقی تذکره‌نویسان عصر صفوی از مفهوم معاصر نظر داشته است:

تذکره‌نویسان عصر صفوی (۱۲۰۰-۹۰۰ق.). تمایز قاطعی میان همروزگاران خویش و شاعران روزگاران پیشین مطرح کردند ... اصطلاح «معاصران» در برابر «متقدمان» به کسانی اطلاق می‌شد که تذکره‌نویس آنها را دیده یا با آنها هم‌مشرّب و هم‌طرز بوده است. مفهوم «معاصر» و محدوده آن در کار تذکره‌نویس آن‌زمان تقریباً روشنتر از کار مورخان ادبی امروزی است (۱۳۸۷: ۱۷۳).

این گزاره برای این مقاله، که در پی واکاوی یک مفهوم در دل تاریخ تذکره‌نویسی فارسی است؛ مغتنم است. اما بایسته است در طرحش دقت بیشتری به کار برد. اولاً تمایز قاطع میان معاصران و گذشتگان، مخصوص تذکره‌نویسان عصر صفوی نبوده است. قبل و بعد از آنان نیز به چشم می‌آید. نمی‌توان امیرعلیشیر نوایی، پیشرو تذکره نویسی عصری را، که در اواخر حکومت تیموری شروع به نگارش متمرکز از معاصرانش کرد، نادیده انگاشت. همو بود که درک (دیدن) شاعر را یکی از معیارهای

۳۳

انتخاب معاصران قرار داد. ددیگر، این گزاره را چنین تعبیر توان کرد که اگر از تذکره‌نویس عصر صفوی پرسیده شود که آیا فلان نفری که ندیده‌ای و یا هم‌مشرَب و هم‌طرزِش نیستی، معاصر تو هست، خواهد گفت خیر؛ اما وقتی در دالان تاریخ این موضوع را مطرح کنیم، پاسخیهای دیگری هم می‌شنویم؛ مثلاً تقی کاشی هر اصل خلاصه‌الاشعار (۱۰۱۶ ه.ق.) را - که قسمت عصری این اثر به حساب می‌آمده - به دو فصل تقسیم کرده است: در فصلی نام شاعرانی را آورده که برخی از ایشان را دیده و بعضی را ندیده است (کاشی، ۱۰۱۶، نگارش ۱۰۴۰: برگ ۹). همین‌طور قسمت متأخران عرفات‌العاشقین (۱۰۲۴ ه.ق.) شامل نام شاعرانی است که تذکره‌نویس آنان را ندیده و هم‌مشرَب و هم‌طرزِشان هم نبوده است. نمونه دیگر، محمدافضل سرخوش تذکره‌نویس عصر صفوی است که چگونگی ثبت شاعران معاصرش را این‌گونه بیان کرده است:

مناسب چنان می‌نماید که چون در این ایام رواج سخنان رنگین‌خیالان و معنی تازه یابان است و اشعار جواهرعیار ایشان بیاضی بر روی کار، اگر به ترتیب احوال و تدوین اقوال ایشان سعی نموده آید، پُر بجاست؛ لهذا شمه‌ای از احوال و اقوال سخن‌سنجان عصر نورالدین جهانگیر پادشاه تا نازک‌خیالان عهد عالمگیرشاه، که پایه معنی‌یابان را به معراج کمال رسانده‌اند و فقیر، سرخوش، فیض صحبت اکثری دریافته و با بعضی نسبت هم‌عصری داشته، آنچه به‌گوش خورده، کم‌وبیش، موافق ترتیب حروف تهجی به‌قید قلم و ضبط رقم درآورده به کلمات‌الشعراء موسوم گردانید (سرخوش، ۱۱۰۸: ۲).

سرخوش می‌داند که دایره معاصرانش (همزمانانش) گسترده است؛ اما در ثبتشان میان آنهایی که دیده و ندیده، آنهایی که معنی‌یاب بوده و نبوده‌اند، تمایز گذاشته است. تذکره‌نویس دیدن یا هم‌طرزی را بخشی از معاییر انتخاب معاصران قرار داده است؛ نه معنی معاصر.

۲. «معاصر» از لغت تا مفهوم

پیش از ورود به بحث اصلی لازم است معانی لغوی «معاصر» بررسی شود تا بدانیم در فراز و نشیب تاریخی این فرهنگ-واژه چه معانی‌ای بوده و چه معانی‌ای را به خود گرفته است. «معاصر» واژه‌ای است عربی و اسم‌فاعل از ریشه «عصر» درباب «مفاعله»، که برای نشان‌دادن «مشارکت» و «تعذیه» و «تکثیر» و «صیورت»، و نیز «داخل شدن

فاعل در یک مکان یا زمان» به کار می‌رود. در لغتنامه‌های عربی، معانی مختلفی برای واژه «عصر» ذکر کرده‌اند؛ مثلاً محمدبن یعقوب فیروزآبادی (۸۱۷-۷۲۹ هـ.ق.) ذیل «العصر» این معانی را آورده است: «الدَّهْر»، «الْيَوْم»، «الليْلَةُ»، «العِشَى إِلَى إِحْمَارِ الشَّمْسِ»، «الْغَدَاةُ»، «الْحَبْسُ»، «الرَّهْطُ»، «العَشِيرَةُ»، «المَطَرُ مِنَ الْمُعْصِرَاتِ»، «الْمَنْعُ»، «العَطِيَّةُ» و در حالات خاصی «الْمَلْجَأُ» و «الْمَنْجَاةُ». او هم‌چنین نوشته است: «أَعَصَرَ: دخل في العصر، و أعصرت المرأة: بلغت شبابها و أدركت، أو دخلت في الحيض، أو راهقت العشرين، أو ولدت، أو حُبِسَتْ في ألبیت ساعة طَمَّتْ» (قاموس المحيط، ذیل عصر).

پیش از فیروزآبادی، لغویان بزرگی مانند اسماعیل جوهری (۳۹۳-۴۳۲) در *الصّحاح: التّاج اللّغوی و صحاح العربیة*، ابن سیده (۴۵۸-۳۹۸ هـ.ق.) در *المحکم و المحيط الأعظم*، نیز ابن منظور (۷۱۱-۶۳۰ هـ.ق.) در *لسان العرب*، یعنی کسانی که مؤلف *قاموس* در نگارش آن به آثار آنان نظر داشته است برای «عصر» معانی مشابهی ذکر کرده‌اند؛ اما متعرض معانی آن در باب «مفاعله» نشده‌اند؛ برعکس در لغتنامه‌های جدید از جمله *المعجم الوسیط*، که «مجمع اللّغة العربیة» نخستین طبع آن را در سال ۱۹۶۰ انتشار داد (عاصر: فلاناً، لجاأ الیه و لا ذ به و عاصر: عاش معه فی عصر واحد) و *الغنی* (عاصر: عاش فی عصرهم و زمانهم، عاصر الرئیس: لجاأ الیه و احتمی به، معاصر: حدّث فی عصرک و زمانک و معاصرة: مصدر عاصر: ندعو افکار الکاتب الی المعاصرة: الی التکیف مع افکار العصر الذی نعیشه: المعاصرة و الاصاله) به معنای هم‌زمانی و جدید به کار رفته است.

در واژه‌نامه‌های فارسی مثل *لغت فرس*، *فرهنگ قواس*، *فرهنگ رشیدی*، *برهان قاطع*، *عصر و معاصر* نیامده است. در *فرهنگ نفیسی* (ناظم‌الاطباء) معاصر مأخوذ از تازی دانسته شده و معانی مرسوم عصر ذکر شده است. البته باید یادآور شد که ذکر نشدن معاصر در برخی فرهنگهای عربی و فارسی که برشمرده شد به این معنا نیست که این شکل از واژه اصلاً کاربردی نداشته است؛ به عنوان نمونه، ابن سینا در کتاب *القانون فی الطب* معاصر را به کار برده است:

عید الله بن جبرائیل ... کان فاضلاً فی صناعة الطب، مشهوراً بجوده الأعمال فیها، متقناً لأصولها و فروعها، من جملة أتمتیزین من أهلها و العریقین من أربابها و

کان معاصر ابن بطالان و یجمع به و یانس إلیه و بینهما صحبه (ابن سینا، ۴۱۴ هـ.ق.: ۱۳۱۰).

همزمانی معنایی است که همیشه از واژه معاصر برداشت می‌شده و در روزگار ما نیز رایج است؛ مثلاً در لغت‌نامه دهخدا معنای معاصر: هم‌عهد و هم‌زمانه (غیث) (آندراج). هم‌عصر و هم‌زمانه. ج، معاصرین (ناظم‌الاطباء). معاصرت: هم‌عصر بودن. معاصر بودن (یادداشت به خط مرحوم دهخدا)، آمده است. اما کمی که پیش می‌آییم امروزی بودن نیز از معاصر اراده می‌شود؛ از روی مثال در فرهنگ عمید، جدید و امروزی بودن و مدرن معناهای اخیرافزوده «معاصر» است.

نتیجتاً می‌توان گفت معاصر تا اندازه‌ای تحت تأثیر محیط و فرهنگی است که در آن استفاده می‌شود. در طول تاریخ معانی معاصر دگرگون می‌شود؛ معنی خاصی می‌گیرد و سپس آن را از دست می‌دهد. گاهی معانی نخستین یک واژه، آن را همیشه همراهی نمی‌کند. فرهنگی که یک واژه را می‌گیرد ممکن است آن را از خویش سازد و تغییرش دهد؛ مثلاً در زبان فارسی، «معاصر» کمتر به معنی دختر نرسیده که قاعدگی را تجربه کند به کار رفته است؛ نیز به معنای پناه بردن هم به کار نرفته است. مدرن، معنای اخیرافزوده معاصر است و تا اکنون نیز با آن همراه مانده و در زبان فارسی نیز این دو مفهوم با یکدیگر مترادف دانسته شده است. احتمالاً این ترادف به سبب اتکای هر دو مفهوم بر «تازگی و جدید بودن» است.

۳. مفهوم معاصرت نزد تذکره‌نویسان

تذکره‌نویسان فارسی به عنوان نخستین نگارندگان تاریخ ادبیات از مفهوم معاصر تعریفی داشته‌اند. آنان بر اساس همین تعریف، معاصران را از قدما جدا می‌کرده، و خط فصلی میان همروزگاران خویش و متقدمان می‌کشیده‌اند. در ادامه برداشتها و معیارهای تذکره‌نویسان از معاصر بررسی می‌شود.

۳-۱ همزمانی

چنانکه پیشتر اشاره شد، عموماً از معاصر برداشت همزمانی می‌شده است. قاطبۀ تذکره‌نویسان هم از این جرگه مستثنی نبوده و از معاصر چنین برداشتی داشته‌اند. تذکره‌نویسان، معاصر را به معنی همروزگار و همزمان می‌فهمیده‌اند؛ مثلاً در تذکره‌ها به

این دست جملات بسیار برمی‌خوریم که تذکره‌نویس نوشته است: «مولانا زاهدی معاصر باباسودایی بود» (نوایی، ۱۹۶: ۱۸).^۱ در یک کلام، اصلی‌ترین معنایی که از معاصر برداشت می‌شده، همزمانی و همروزمندی بوده است.

۲-۳ تازه و جدید و امروزی بودن

دیگر معنی و معیار مورد نظر تذکره‌نویسان از معاصر، امروزی و جدید بودن است. نو بودن با اکنونی بودن ملازم است. صاحبان تذکره‌ها آنجا که به طرز تازه با اسلوب متفاوتی از گذشتگان و قدما ارجاع می‌دهند برایشان معاصر متضمن معنای تازه و جدید بودن هم هست. اکنونی بودن، علاوه بر اینکه به زیستن در امروز اشاره دارد بر تازه بودن ناظر است؛ به عنوان نمونه شاهنوازخان در باره حسین ثنائی مشهدی می‌گوید: «سرکرده تازه‌گویان، اول کسی که موجد روش متأخران گردیده، خط نسخ بر طرز قدما کشید» (شاهنوازخان، ۱۱۹۲: ۳۸۶). در این سخن، روش متأخران (و معاصران) بر تازه بودن ناظر است که در مقابل طرز قدما قرار می‌گیرد.^۲ از این دیدگاه، متأخر بار معنایی خاصی به خود می‌گیرد و به اصطلاح تاریخ ادبی تبدیل می‌شود؛ اصطلاحی که ادبیات عصر صفوی را از قبل و بعدش متمایز ساخته و تا چندی در تقابل با قدما و متقدمان قرار داشته است. استفاده این اصطلاح تاریخ ادبی حتی برای محققان دوره‌های بعد و نزدیک به روزگار ما هم مرسوم بوده است؛ مثلاً وحید دستگردی گویندگان و نویسندگان دوره صفوی را با استادان درجه دوم متقدم (پیشاصفوی) قابل قیاس ندانسته است (دستگردی، ۱۳۲۹: ۶).

۳-۳ همتایی و هم سطحی

برداشت آخر برخی تذکره‌نویسان از معاصر، «همتایی و هم سطحی و اشتراک در یک امر» است. هم صحبتی، هم مشقی، هم چشمی، هم سنی و در کل همتایی، مترادفاتی است که تذکره‌نویسان، معاصرت را با آن توضیح داده‌اند. در خیل تذکره‌نویسان فارسی، ملیحای سمرقندی است که آشکارا می‌توان این برداشت را از معاصرت در کلامش یافت. گزاره‌هایی چون «از جمله هم‌سنان و معاصران و هم‌صحبتان و هم‌مشقان فلان شاعر است» در اثر وی فراوان است (سمرقندی، ۱۱۱۹: ۱۸۰، ۲۶۶، ۳۶۵، ۳۶۹، ۴۰۸، ۴۶۵). هم او در باره شاعری گفته است: «خط خوب و فهم نیک و شعر خوش داشت. در این فن،

خود را **معاصر و هم‌چشم** عزآیین صاحب‌الاعزاز، ملا محمد امین سرافراز، که ذکرش سابقاً گذشت می‌گرفت»، یا در جایی دیگر می‌نویسد: «خود را **هم‌چشم** به خوبان می‌گرفت خصوصاً به ملا مانع سمرقندی خود را **معاصر** می‌دانست؛ اما چنین نبود» (۱۱۱۹: ۳۶۱، ۶۵). شاعرانی که در این تذکره نامشان ثبت شده است، همگی در یک زمان زیسته و با مؤلف نیز هم‌زمان بوده‌اند. بنابراین اشاره و تأکید بر اینکه شاعر، خویش را با دیگری معاصر می‌دانست اما چنین نبود یا در یک فن، خویش را با دیگری معاصر می‌گرفت، بیشتر از اینکه هم‌زمانی را به ذهن متبادر کند، همتایی و هم‌سطحی را می‌رساند. در این برداشت مشارکت دو سویه معاصر (مؤلف / شاعر-شاعر) در یک امر مخصوص بیشتر مورد توجه است.

لازم به تذکر است، تذکره‌های بسیاری هست که این برداشتها در آنها به صورت همپوشان استفاده شده است و دقیق نمی‌توان خط فصلی میان آنها کشید.^۳ آنچه از خیل نمونه‌ها هویدا است، غلبه معنای هم‌زمانی است؛ با وجود این می‌خواهیم بسنجیم که برداشت هم‌زمانی یا جدید و تازه بودن برای تذکره‌نویسان دقیقاً چه معنایی داشته است؛ مثلاً هم‌زمانی از کجا تا کجا را در بر می‌گیرد؟ آیا این برداشتها حدود و ثغور دقیقی داشته است؟

۴. سیالیت مفهوم «معاصر»

همان‌گونه که نشان داده شد، تذکره‌نویسان برداشتهای مشخصی از مفهوم معاصر داشته‌اند؛ اما مشخص بودن برداشتها به معنای روشن و دقیق بودن آنها نیست. مذاقه در این برداشتها نشان خواهد داد که آنها بیشتر از رساندن معنایی روشن، حاوی نوعی سیالیت است؛ سیالیتی که در ناروشن بودن برداشتها - بویژه هم‌زمانی و تازه بودن - ریشه دارد.

۴-۱ محدوده نامتعیین هم‌زمانی

هرچند هم‌زمانی پیوسته مد نظر تذکره‌نویسان و مورخان بوده، این پرسش به جای خود باقی است که هم‌زمانی چه معنای مشخصی را می‌رساند؛ از چه زمانی آغاز می‌شود و در چه وقتی پایان می‌گیرد؟ در درون این پرسشها دو نکته و نتیجه نهفته است: طلب یک عامل محدودکننده و ضرورت دوره‌بندی.

برای تنظیم همزمانی نیاز است که عامل یا عواملی شاخص قرار گیرد. عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و ... به صورت تکی یا جمعی می‌تواند شاخص باشد. این عوامل ویژگی محدودکننده‌ای دارد؛ یعنی تا حدودی آغاز و پایان همزمانی مد نظر تذکره‌نویس را روشن می‌کند. انتخاب عامل محدودکننده برای روشن کردن مرزهای همزمانی، تذکره‌نویس را خواسته و ناخواسته به سمت دوره‌بندی می‌کشاند. همین‌که تذکره‌نویس قصد می‌کند با انتخاب یک شاخص، دوره خویش را از دوره گذشته سوا کند به دوره‌بندی دست زده است.

در هر دو مورد یادشده، تذکره‌نویس ناگزیر است و بدون این دو نمی‌تواند اثری منظم با حدود و ثغور زمانی تقریباً مشخصی ترتیب دهد. در ادامه برخی از شاخصهای مورد استفاده تذکره‌نویسان در دوره‌بندی بررسی می‌شود.

همواره شاخص سیاسی برای دوره‌بندی، مورد توجه مورخان ادبی بوده است. سیاست در جلو بردن یا پس‌راندن فرهنگ و ادب، نقش مهمی ایفا می‌کند؛ از این رو مورخ آن را مولد و نقطه شروع یک دوره به شمار می‌آورد. نگاه سیاسی به زمان موجب شده است تذکره‌نویسان بسیاری آغاز همزمانی را بر اساس زمان سیاسی حساب کنند. وقتی مؤلف، تذکره را زیر سایه حمایت‌های معنوی و مادی ولی نعمتی مثل دربار یا شاه می‌نویسد، پس آغاز دوره‌اش را نیز مطابق زندگی همو تنظیم می‌کرده است؛ مثلاً نوایی از زمان ولادت سلطان حسین بایقرا (۸۴۲ق) شروع به تقسیم‌بندی اثرش کرده است (نوایی، ۱۹۶: لو). تذکره‌نویسان دربار فتحعلیشاه قاجار (حک. ۱۲۱۱-۱۲۴۹ق.) هم از این حیث قابل اعتنا هستند. تذکره‌های زیادی به پشتیبانی این شاه قجری نوشته شده است که صاحبانشان آغاز معاصر را مقارن جلوس وی دانسته‌اند. هم‌چنین تذکره‌نویسی که در قلمرو هند یا ایران زیسته، هم‌عصری را بر اساس زندگی حاکمان همان مناطق مشخص می‌کرده است. البته اگر هم تذکره‌نویس یا مورخی، اثرش را تحت حمایت درباری ننوشته باشد، منعی برای استفاده او از این شاخص سیاسی وجود ندارد.

به ناگزیری تذکره‌نویس در انتخاب عامل برای آغاز و پایان معاصرت اشاره شد؛ اما نباید مشکلات این عوامل را فراموش کرد. به نظر می‌رسد انتخاب عامل سیاسی برای همزمانی بی‌اعتبار و ناروشن است؛ مثلاً دوره حکومت محمدشاه قاجار و ناصرالدین شاه را در نظر بگیرید. اولی ۱۴ سال و دومی ۴۸ سال حکومت کرده‌اند. تذکره‌نویسی

که می‌خواسته است در این سالها تذکره عصری بنویسد، تکلیفش چه خواهد بود. در این دو دوره چه تفاوت بنیادینی به وجود آمده است که اولی را نامعاصر و دومی را معاصر می‌گرداند؟ تکلیف شاعرانی که در هر دو دوره زنده بوده‌اند، چیست؟ چرا محدوده معاصرت در یک دوره، بسیار کوتاه و در دیگری طولانی است؟ همین‌طور است تعیین دوره معاصرت بر اساس دوره حکومت یک سلسله مثل عصر صفوی، عصر قاجار و عصر پهلوی؛ مثلاً دوره معاصر با سلسله صفویه (۲۲۸ سال) و با سلسله افشاریه (۱۵ سال) می‌شود.

بازه‌های زمانی که با ارقام ریاضی نشان داده می‌شود (هزاره و سده) عامل دیگری برای دوره‌بندی معاصر به شمار می‌آید. ورود به یک دوره تازه از زمان، مورخ را مجاب می‌کند از آن مقطع، محدوده معاصر را حساب کند؛ مثلاً بلغرامی متأخرانی را برگزیده و ثبت کرده که ابتدا و انتهای وجودشان با سال هزار هجری مصادف است (آزاد بلغرامی، ۱۱۶۶: ۵۱). ورود به سده و حتی نیم‌سده، مقاطع زمانی دیگری است که محدوده معاصر را معلوم می‌کند.^۶

در اصطلاح به این نوع دوره‌بندی «تاریخ صدگان» می‌گویند.^۷ یکی از انواع اشتباه دوره‌بندی، که به قول فیشر آن‌گاه رخ می‌دهد که «تاریخ به صورت منظمی در دوره‌های تحمیلی صدساله خرد شود» (۱۹۷۰: ۱۴۵). هرچند استفاده از یک عدد گرد (رُند) بسیار جذاب است، چه اندازه تمایز است میان اتفاقات سالهای ۹۹۹ق. تا ۱۰۰۰ق. که اولی گذشته و دومی آغاز دوره معاصر قلمداد شود.^۸

گاهی آغاز معاصر نه بر اساس زمان سیاسی و نه مطابق بازه زمانی جدید و همگانی، بلکه بسیار شخصی‌تر تعیین می‌شده است؛ مثلاً تذکره‌نویسی چون حزین مبدأ معاصر را چنین معلوم کرده است:

تسويد اين اوراق در اواخر سال هزارويك صدوشصت و پنج هجری دروقتی‌که بخت غنوده در شبستان هند تیره‌روز است، اتفاق افتاده و چون مقصور به ذکر معاصرین است، مبدأ تاریخ ولادت این خاکسار خواهد بود که در ماه ربیع‌الثانی هزارويك صدوسه هجری به دارالسلطنه اصفهان واقع شده (حزین، ۱۱۶۵: ۵۱).

حزین برای تعیین آغاز معاصر، زمان مربوط به خودش را معین کرده است. این معیار علاوه بر اینکه مؤلف را از پیوند اثرش با زمان سیاسی رهایی می‌دهد، کمک می‌

کند تا مؤلف بتواند شاعرانی را ثبت کند که خارج از دربار هستند و با تذکره‌نویس ارتباط دارند. این شکل می‌تواند مشابه خطای دیگری در دوره‌بندی باشد که فیشر نام می‌برد. چهارمین خطای دوره‌بندی نوعی فروکاستن زمانی است که در آن دوره زمانی بسیار بزرگی به گیره کوچکی آویزان شده است؛ مثال مشهورش، تقسیم میشله از سلطنت لوئی چهاردهم به دو دوره قبل و بعد از فیستول (نوعی بیماری) است. دوره‌ای وسیع در تاریخ یک ملت بر اساس بیماری مردی در رأس، دوره‌بندی شده است (Fischer, 1970: 146). فروکاستن محدوده معاصرت به زمان شخصی همان مشکلات تاریخ‌صدگان را به همراه دارد. تفاوت سال قبل و بعد از تولد تذکره‌نویس در چیست که یکی محدوده معاصر و دیگری محدوده نامعاصر را معین می‌کند.

انتهای دوره معاصر نیز، که منطقی‌اً تا «اکنون» را در بر می‌گیرد، خود از مسائل نگارش تاریخ ادبیات است. وقتی می‌خواهیم یک اثر را به اکنون ختم کنیم، دقیقاً منظورمان تا چه زمانی است؟ زمانی که هنوز قلم بر صفحه کاغذ است یا چند ماهی پس از پایان نگارش یا مرگ مؤلف؛ اصلاً آیا برای اکنون پایانی را می‌توان متصور شد؟

برخی تذکره‌نویسان برای رفع مسئله همزمانی این‌گونه اندیشیده‌اند که «از ذکر احوال و اشعار شاعرانی که روی در نقاب خاک نهفته‌اند، چشم پوشیدیم؛ زیرا تشخیص اینکه تا چه سال و دوره‌ای را معاصر بدانیم، جای تأمل بیشتری بود» (نوری‌زاده، ۱۳۲۸ ش: ۷). وارد نکردن اسم شاعران فوت شده در جرگه معاصران، نوعی فروکاستن معاصر و محدوده آن به زنده بودن است. اگرچه کار مؤلف آسان می‌شود به روشن شدن محدوده معاصر حداقل برای ما منجر نخواهد شد. نویسنده، این پرسش را، که تا چه سال و دوره‌ای را معاصر بدانند به تأمل بیشتر ارجاع داده و آن را مسکوت گذاشته است.

سیالیت و ناروشنی همزمانی از رهگذر شناخت اصطلاحات تاریخ ادبیاتی بیشتر مشخص خواهد شد. در تذکره‌ها به فراوانی با اصطلاحاتی مثل متقدمان، معاصران، متأخران و متوسطان برخورد می‌کنیم. این اصطلاحات برای افتراق میان همروزگاران تذکره‌نویس و گذشتگان استفاده می‌شده است. لکن پرسش اینجاست که این اصطلاحات چه معنایی برای تذکره‌نویسان داشته است؟ آیا می‌توان دقیق مشخص کرد که مقصد شاعری معاصر پس از گذشت سالها کجاست؟ به متأخران می‌پیوندد یا به متوسطان یا متقدمان؟ برای ایضاح بیشتر چند مثال ذکر می‌شود. اوحدی بلیانی شاعران

را بر اساس حروف الفبا، ذیل سه بخش متقدمان، متوسطان، متأخران جای داده است. او متأخر را معادل معاصر در نظر گرفته، اما منظور از متوسطان را مشخص نکرده است؛ در جایی می‌گوید: «این اشعار بسیار به‌روشن متوسطان است» (اوحدی، ۱۰۲۴: ۱/ ۱۲۰). نک ۲/ ۸۶۰، ۱۳۷۸). طبق این سخن، "طرز" شاخص تمایز متوسطان از باقی بوده است؛ اما به این دست جملات کم بر نمی‌خوریم که «به‌سبب نامشخصی عصر در سلک متوسطین جلوه نموده شد» (اوحدی، ۱۰۲۴: ۱/ ۴۱۶). اوحدی از روی تسامح برخی شاعران را به دلیل نامعلوم بودن زمان زندگی و حالشان ذیل این طبقه آورده است (همان، ۲/ ۸۵۵). هم‌چنین شاعرانی را از متقدمان در متوسطان و بالعکس ثبت کرده است (همان، ۱/ ۱۴۶، ۶۰۱، ۲/ ۸۵۶، ۱۰۴۳). تذکره‌نویسان دیگری هستند که کاربردهای تقریباً متفاوتی از این اصطلاحات تلقی کرده‌اند؛ مثلاً هدایت در *مجمع‌الفصحا* (۱۲۸۴ق.) متوسطان را مرادف و در کنار متأخران آورده و آنان را از معاصران متمایز کرده است؛ این در حالی است که پیش از وی گرجی، متأخر و معاصر را در یک معنا به کار گرفته و از متوسطان جدا کرده است (۱۲۸۴: ۵۶۳، ۵۷۱، ۶۵۸. نیز نک. محمودمیرزا، ۱۲۴۰: ۱۸۸، ۲۵۹).

ملاحظه می‌شود که این اصطلاحات تاریخ‌ادبیاتی به سبب پیوند با زمان، سیال است. زمان در تاریخ، خطی و در حال گذر است. بشر برای فراچنگ آوردنش محدودیتهایی را بر آن سوار می‌کند. قرن، هزاره، گذشته، قبل و بعد و معاصر و متقدم، محدودکننده‌هایی است که ما انتخاب می‌کنیم تا زمان را در اختیار بگیریم و آن را به گذارهایی بدل کنیم.^۹ مع‌الوصف، گذر و روند زمان بر گذار زمان ما غلبه می‌کند و شاخصها و محدودیتهایی که برای زمان در نظر گرفته‌ایم، لرزان و سیال می‌شود. ممکن است شاعری را که اکنون زنده است با قطعیت معاصر بدانیم؛ اما این قطعیت تا چه گاهی باقی است؟ زمانی در خواهد رسید که برای مورخ اطلاق معاصر به شاعری که سالهاست در گذشته است، کار ساده‌ای نخواهد بود.

۲-۴ نسبت امر تازه و جدید

مفهوم نو، پیوسته در تقابل با کهنه قرار دارد. گویا تقابل است که به این مفاهیم، هستی و حرکت می‌دهد. اگر تقابل را از این دو مفهوم بازستانیم، به مفاهیمی خشتی تبدیل می‌شود؛ هم‌چون شب و روز که پیوسته در مقابل یکدیگر است، ولی هستی و معنی آنها در همین تقابل و تخالف نهاده شده است.

ادبیات هم از نزاع میان کهنه و جدید برکنار نیست. از این تقابل در دوره‌بندی‌های تاریخ ادبیات هم بهره گرفته می‌شود (نک. سارلی، ۱۳۹۷: ۲۷-۵۸). نیز برخی شاعران برای اینکه خویش را از سلطه گذشته رهایی بخشند، طرزشان را نو قلمداد می‌کنند. تازگی طرز ایشان آن‌گاه برجسته می‌شود که در مقابل طرز قدیم قرار بگیرد.

شاید کاربرد معاصر در معنای جدید و امروزی، زمانی مشخصتر شود که در مقابل قدیم و کهنه قرار گیرد؛ اما معنای روشنی ندارد. طرز تازه در شعر فاقد معنای مشخصی برای اطلاقش به سبک یک شاعر یا دوره است (فتوحی، ۱۳۹۵: ۱۲۵-۱۲۸). به علت کدر بودن حدود و ثغور این تازگی، مفهوم تازه مبهم می‌نماید.

به نظر می‌رسد که سلیقه و سبک ادبی تذکره‌نویس یکی از عوامل مؤثر و دخیل در معاصر-جدید و امروزی- دانستن یک شاعر یا اثر ادبی باشد. مجمع‌الفضلا (اواخر قرن دهم). نمونه جالبی از تأثیر ذوق ادبی بر معاصر دانستن و نداستن شاعران است. محتشم کاشانی (ف ۹۹۶ق.) و مشفق بخارایی (ف ۹۹۵ق.) نزدیک به یکدیگر فوت شده‌اند؛ اما بقایای بخاری دو شاعر را در موضعی کاملاً متفاوت قرار داده است. وی محتشم را در انتهای فرقه ثانی و مشفق را در صدر فرقه ثالث نهاده است. تمایز این دو فرقه (بخش) اختصاص اولی به درگذشتگان و افرادی است که از جامی آغاز شده، و دومی به معاصران. اگر بر اساس زمان حساب کنیم، محتشم با مشفق باید در یک فرقه می‌آمدند؛ اما ذوق و سلیقه ادبی متفاوتی که بقایای در آن و با آن پرورش یافته - که می‌توان از آن با عنوان طرز ماوراءالنهر یاد کرد- باعث شده محتشم که پرورده ذوق و سبک ادبی کاشان است از معاصران (اکابر و افاضل که الیوم بوستان خرد به زیور فضل و بلاغت ایشان آراسته است) جدا شود و به یک فرقه قبلتر برود (بقایای بخارایی، ۹۹۶ق: ۱۷۸). تذکره‌نویسان بازگشتی دوره قاجار - با اندک تفاوتی - چنین واکنشی را نسبت به شاعران سبک هندی و هندیان فارسیگو به کار گرفته‌اند. اینان شاعران طرز هندی را از جرگه متقدمان و معاصران به قسمت متوسطان رانده‌اند. تأثیر طرز بازگشت تا اندازه‌ای بوده که تذکره‌نویس را واداشته است، افرادی مانند آذربیکدلی، هاتف و مشتاق اصفهانی را از معاصران به شمار آورد؛ این در حالی است که فاصله‌ای ۶۰ تا ۷۰ سال میان او و این شاعران بوده و آنان را ملاقات نکرده است (نک. گرجی، ۱۳۳۲: ۱۲۳، گروسی، ۱۳۳۴: ۶۵۸، دنبلی، ۱۳۴۰: ۲۱۳-۲۱۴، محمودمیرزا، ۱۳۴۰: ۲۹۵، دنبلی، ۱۳۴۱: ۱۵۹، ۱۶۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۱۱).

به هر روی، تازه و امروزی بودن می‌تواند از سلیقه ادبی تذکره‌نویس تأثیر پذیرد؛ سلیقه‌ای که خود تحت تأثیر پدیده‌های دیگری مثل محیط جغرافیایی، استادان و دیگر عوامل سازنده ذوق است. هستند تذکره‌هایی که در آنها ذوق ادبی بر فواصل زمانی فائق آمده است؛ تذکره‌نویس را مجاب کرده است که شاعر نزدیک به روزگارش را معاصر نداند یا بالعکس، شاعرانی را که نزدیک به ۶۰ سال از زمان وی دورند، معاصر قلمداد کند. ابهام این تلقی حاصل سبکها و سلاقی ادبی متفاوت تواند بود.

۵. معیارهای محدودکننده معاصرنگاری

آنچه لازم است به‌عنوان تکمله به مبحث معانی معاصر نزد تذکره‌نویسان اضافه شود، مسئله درهم‌تنیدگی برداشتها از مفهوم معاصر با معیارهایی است که تذکره‌نویسان برای تحدید و تقییدش برگزیده‌اند. دیدیم که مفهوم معاصر نزد تذکره‌نویسان، سیال بود. آنان باید برای همان معانی‌ای که از معاصر اراده می‌کردند، مثل همزمانی یا جدید و تازه بودن، دوباره حد و مرزی مشخص می‌کردند؛ چراکه این برداشتها نیز خود سیال بود. گزینش معیارها زمانی بیشتر مهم می‌آمد که تذکره‌نویس قصد نگاشتن از معاصرانش را داشت. تذکره‌نویس بایست برای تحدید و تقیید معاصر و معاصرانش معیارهایی را به‌کار می‌بست. در ادامه برخی معیارهای معاصر و معاصرنگاری بیان می‌شود.

۱-۵ معاشرت

معاشرت شاخصی برای معاشرت است که علاوه بر همزمانی، زنده بودن و هم‌مکانی نیز پیش شرط آن است. احتمالاً این شاخص نسبت به شاخصهای دیگر، که پس از این خواهد آمد، معلومتر و مشخصتر است؛ چراکه تذکره‌نویس -حداقل- می‌داند و تقریباً مطمئن است که با چه کسی معاشرت است. مع الوصف، این شاخص مسائل مربوط به خود را دارد. اول اینکه باید معلوم شود معاشرت/ مشارکت در چیست؟ زمان، گفتمان، مکان و ... صرفاً مشارکت در زمان مورد توجه تذکره‌نویسان و شاعران نبوده است (نک. مثال مذکرالاصحاب، همین مقاله). پراکنش تعلقات گفتمانی (از سیاسی و مذهبی گرفته تا ادبی) به اندازه‌ای هست که از یک تذکره‌نویس نسبت به دیگری تفاوت کند. طبیعتاً تذکره‌نویس شیعی به سمت انتخاب شاعران شیعی می‌رفته است. نیز تذکره‌نویسی که به

مکتب وقوع ارادت داشته - مثلاً تقی کاشی - شاعران وقوعی را انتخاب می‌کرده است. هم‌چنین است تفاوت اشتراک در مکان از یک تذکره‌نویس تا تذکره‌نویس دیگر. نوایی بیشتر از شاعرانی انتخاب کرده است که در هرات یا مناطق زیسته او زندگی می‌کرده‌اند. تذکره‌نویس، معاشرت را محدودیت یا معیاری انتخاب کرده است تا از سیالیت و کشداری معاصر به یک نقطه قرار برسد. او هر معاصری را نمی‌تواند و نمی‌خواهد در اثرش ذکر کند؛ پس معاشرت را معیار ورود به تذکره می‌داند. البته محدوده معاشران باز بسته به معاییر دیگری چون زمان، مکان، گفتمان، دیدن و ... است.

اینان به عنوان نخستین مورخان ادبیات فارسی به «معاصرت» و مسائل مرتبطش مبتلا بوده‌اند. تعداد فراوان تذکره‌ها و نوشته‌شدن پی در پی آنها نشان می‌دهد که آنها با این موضوع تا چه اندازه درگیر بوده‌اند؛ پس طبیعتاً در حد و توان خویش برای مسائلس راه‌حلهایی اندیشیده‌اند. البته تحدید معاصر و معاصرنگاری خواسته و ناخواسته مرعی داشته می‌شود. تذکره‌نویس تحت تأثیر محدوده زمانی، مکانی، مشرب، طرز و ... قرار دارد. اینها می‌تواند تماماً بر معاصرنگاری و برداشت تذکره‌نویس از معاصر مؤثر باشد. عواملی مانند زمان و مکان عینی است. تذکره‌نویس در آنها زاده شده است و مستقیماً تحت تأثیرشان قرار دارد. مشرب و طرز، عواملی ذهنی است و می‌تواند تحدیدکننده باشد. حال چگونگی به‌کار بستن عوامل و ویژگیهای زمان و مکان گویی کمتر به دست تذکره‌نویس است و مشرب و طرز، بیشتر به دست و خواست تذکره‌نویس بوده است. به نظر عینی‌بودن ویژگیهای نخست باعث شده است روشنتر از دو عامل دیگر قابل توضیح و توصیف باشد؛ لکن ذهنی‌بودن ویژگیهای دوم، باعث پیچیدگیها و تمایزات و تعارضات می‌شود. تذکره‌نویسانی را مانند نثاری بخاری یا تقی کاشی در نظر بگیریم. آشکارا مرزهای زمانی و مکانی اثرشان را مشخص کرده‌اند؛ اما عوامل دیگری هست که هم تحدیدکننده است و هم پیچیدگیها و ظرایف فکری معاصرنگاری را معلوم می‌کند. مشرب سیاسی و مذهبی و طرزهای ادبی است که عوامل دقیقتر ورود معاصران به تذکره می‌شود.

برای نگارش از معاصران و گاه برای تعریف معاصر بودن محدودیم و از عوامل تحدیدکننده بهره می‌بریم. نیز به همزمانی صرف اکتفا نمی‌کنیم. آن‌گاه که می‌خواهیم معاصران خویش را بنویسیم، تنها همزمانی تقویمی نیست که مد نظر قرار می‌گیرد، بلکه

عوامل دیگری - که بیان شد - نیز نگارشمان را تحدید می‌کند. برای نگارش از معاصران نیازمند این تحدیدگرها و ناگزیر از آنها هستیم. بویژه که این تحدیدها کمک می‌کند تا افق فکری متن شناخته شود. هرچه دو سویه معاصر، نزدیکتر و معاصرتر باشد، افق فکری و بافتاری که متن در آن نگاشته شده، دقیقتر بازسازی می‌شود. مختصراً اشاره می‌شود که مثلاً تحدیدها و تقییدهای معاصرنگاری در قرن دهم، برای ما که در پی بازسازی بافتار آن دوره تاریخی هستیم، کمک می‌کند تا آن دوره و افق فکری را، که متنی (از دیوانی گرفته تا بیتی از یک قصیده) در آن نگاشته شده است، دقیقتر و روشنتر بازسازی کنیم.

دیگر از این تحدیدکننده‌ها مکان است. هم‌مکانی معیار بسیار مهمی در تحدید معاصران و نگارش از آنان است، مثلاً کاشی تعداد بسیاری از شاعرانی را برمی‌گزیند که هم‌مکان وی بوده‌اند. در جدول زیر پراکنش شاعران معاصر در هر یک از اصول خلاصه‌الاشعار نشان داده شده است:

جدول ۱: پراکندگی شاعران در «اصول» نسخه‌های مختلف خلاصه‌الاشعار

اصول	تاریخ نسخه‌ها		
	۹۹۳ ه.ق.	۱۱۱۳ ه.ق.	۱۱۳۸ ه.ق.
کاشان	۳۸	۵۵	۵۶
اصفهان	۳۲	۳۹	۴۶
قم	۱۴	۱۵	۱۵
ساوه	۱۲	۱۴	۱۳
قزوین	۲۹	۲۴	۲۵
گیلان	۱۴	۱۷	۱۷
تبریز	۲۲	۳۳	۳۵
یزد و کرمان	۲۲	۴۰	۳۶
شیراز	۲۷	۳۵	۲۳
همدان	۲۶	-	۴۴
ری	۱۲	-	۳۱
خراسان	۵۸	۳۱	۵۵

اگر کاشان و اصفهان را، که شهرهای نزدیک به یکدیگر بوده‌اند، یک منطقه به شمار آوریم، اهمیت معیار هم‌مکانی معلوم می‌شود. جالب اینکه ذیل همدان هم شاعران زیادی

ذکر شده است. احتمالاً سفر تقی کاشی به این منطقه باعث شده است شاعران با این شاعران هم‌مکان شود و آنها را در تذکره‌اش ثبت گرداند. دلیل فراوانی این شاعران در اصل خراسان، رونق شعر و فرهنگ و هنر در این منطقه است. شاعران بسیاری در قرن دهم از این منطقه برخاسته‌اند. *مذکر/حباب* (۹۷۴ق) نیز نمونه دیگری است که هم‌مکانی در آن نقش مهمی در محدودسازی معاصرت داشته است. زادگاه مؤلف این تذکره یعنی بخارا یکی از معیارهای تقسیم معاصران شده و مکان مرکزی تذکره است. نویسنده به دلیل حضور در بخارا، این شهر را معیاری در تقسیم‌بندی و طبقه‌بندی معاصرانش لحاظ کرده است (بخاری، ۹۷۴: شش-دوازده).

حتی انتخاب یک محدوده زمانی خود می‌تواند تحت تأثیر هم‌مکانی باشد؛ مثلاً تذکره‌نویسانی که در هند می‌نوشته‌اند، زمان سیاسی منطقه شبه‌قاره را محدوده معاصرت (هم‌زمانی) قرار می‌دهند؛ به عنوان نمونه تذکره *کلمات الشعراء* (۱۱۰۸) از نظر زمانی مخصوص به تراجم شاعران مشهور و غیرمشهور زمان جهانگیر تا عهد عالمگیر پادشاه بوده است (سرخوش، ۱۱۰۸: ۲). لازم است یادآوری شود که هم‌مکانی شامل معاشرت، دیدن و مسائلی از این قبیل می‌شود. تا هم‌مکانی نباشد، دیدن و معاشرتی هم در کار نخواهد بود.

۲-۵ زنده‌بودن

از برخی اقوال تذکره‌نویسان این‌طور برداشت می‌شود که شاخص «زنده‌بودن» را برای معاصرت شاعر در نظر داشته‌اند؛ مثلاً نوائی در *مجالس النفائس* و ایضاً تقی کاشی در *خلاصه الأشعار* شاعران درگذشته را از شاعران زنده متمایز کرده‌اند (ن. ک. ۸۹۶: ۲۵ و ۵۶؛ ۱۰۴۰: ۹). چنین شاخصی در تواریخ هم لحاظ شده است؛ مثلاً در ترجمه تاریخی یمینی، ابوالشرف جرفادقانی جمله‌ای آورده که در این زمینه درخور توجه است: «رساله‌ای است به سوی ارباب صناعت و اصحابِ براعت، فضیله‌ی دهر و علمای آفاق از ابتدای خراسان تا انتهای عراق که خصوصاً هر موجود معاصرند و عموم هر لاحق غیرحاضر» (۶۰۳ هـ.ق.: ۲۷۴).

۳-۵ هم‌طرزی

معیار دیگر محدودسازی معاصرت، هم‌طرزی است. هم‌طرز بیشتر به فرم و مسائل ادبی ناظر است. گاهی تذکره‌نویسان از طرز به عنوان عامل محدودکننده معاصرت استفاده

می‌کنند؛ مثل طرز دورخیالی، نازک‌خیالی و یا طرز ادبی بازگشت. نمونه بارزش آذر بیگدلی است که در *آتشکده* (۱۹۵ق.) بیشتر شاعرانی برگزیده است که هم‌طرزش بوده و به بازگشت ادبی پایبند بوه‌اند. میان خیل شاعران ایران و هند تنها حدود ۷۰ نفر را ذکر می‌کند که از آن میان بیشترشان به طرز بازگشت معتقد بوده‌اند.

۴-۵ هم‌مشربی

معیار محدودکننده دیگری که حلقه معاصرت و معاصرنگاری را تنگ می‌کند، هم‌مشربی است. مقصود از مشرب، می‌تواند همان سیاست و مذهب باشد. شاعرانی که یک شاه یا یک خاندان را مدح کرده‌اند احتمالاً همه به یک حزب و اندیشه سیاسی معتقد بودند؛ مثل تذکره‌های *زینة‌المدایح* (۱۲۱۸ق.) و *مدایح حسینیہ* (۱۲۲۲ق.) که به جمع‌آوری نام شاعرانی پرداخته‌اند که مدح شاه و وزیر را گفته‌اند.

۶. برداشتها و معیارهای معاصرت در تاریخ تذکره‌نویسی فارسی

در یک نگاه کلی، هم‌زمانی در تمام دوره‌ها معنی جدانشدنی معاصر بوده است؛ از دوره تیموری که تذکره‌نویسی عصری رسماً آغاز شد تا همین امروز. از دوره صفوی که تذکره‌نویسی رونق گرفت، معاشرت و امروزی بودن کم‌کم در زبان تذکره‌نویسان آشکار شد. محتمل است یکی از دلایل این پدیده، پیدایش طرزهای شعری گوناگون و تازه در این دوره باشد. طرزهای گونه‌گون موجب پیدایش حلقه‌ها و گفتمانهای ادبی مختلف شد؛ گفتمان‌هایی که مشمول پیروان هر طرز بود. تذکره‌نویس هم معمولاً بخشی از آنها بود.

یکی از اهداف تذکره‌نویسان در نگارش تذکره این بوده است که معلوم گردانند، خودشان و شاعرانی که ثبتشان کرده‌اند با چه کسی هم‌طرزند و به کدام گفتمان / حلقه ادبی تعلق دارند؛ نیز می‌خواستند تمایز طرزها را از یکدیگر و از طرز پیشینیان (متقدمان) آشکار سازند؛ طرز که از پیشینه‌اش جدا شده بود و تازه به حساب می‌آمد. نیز از شیوه‌های دیگری که در همان روزگار رونق داشت، سوا بود. پس از گفتن معاصر تنها هم‌زمانی مراد نمی‌شد. بلکه به تازگی و نو بودن طرز هم‌عصران و نیز جایگاه شاعر - که از نزدیکان تذکره‌نویس بوده است یا خیر - هم اشاره می‌شده است.

یکی از معانی معاصرت، که در دوره صفوی و در یکی دو تذکره بارز شده همتایی

و هم‌سطحی بوده است. نمونه بارز این پیوند را می‌توان در تذکره مذکرالاصحاب (۱۱۹ق.) دید. نصرآبادی نیز ذیل شرح احوال شاعری به نام لطف‌علی بیک قطعه‌ای ثبت کرده که شاعرش آن را به طلب تخلص از نصرآبادی سروده است:

ز حضرت تو تمنا دو مدعا دارم	به عزّ عرض رسانم دگر تو می‌دانی
نخست آنکه گرفته چو ابر دانش تو	به‌تازه باز تعلق به گوهرافشانی
به‌عزم تذکره خواهی ز جمع اهل سخن	قلم به‌وصف گروه معاصران رانی
اگرچه من چه‌کسم تا معاصرت باشم؟	وحید عصر خودم گر معاصرم خوانی
چو آفتاب چو ^۱ نقصان رسد کمال تو	به ذره‌پروری ار ذره را ز خود دانی؟

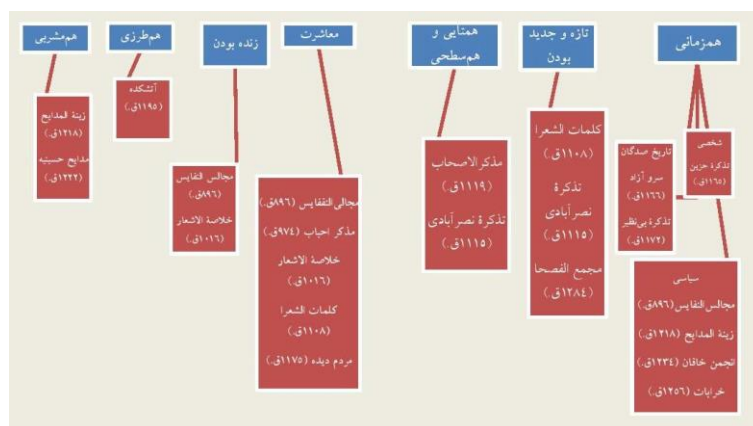
(نصرآبادی، ۱۱۱۵: ۶۲)

بیت سوم و چهارم این قطعه، منظور از همتایی و هم‌سطحی (معاشرت) و پیوندش را با معاصر روشن می‌کند. در این ابیات اگر منظور شاعر را از معاصر به هم‌زمانی تقلیل دهیم به خطا افتاده‌ایم. پر واضح است، شاعری که با تذکره‌نویس مراوده دارد از هم‌زمانی با وی نیز آگاه است. هم‌زمانی شاعر و تذکره‌نویس اتفاق افتاده؛ اما شاعر از معاصر بودن چیزی فراتر را اراده کرده است. او آگاه شده که تذکره‌نویس قرار بر نوشتن تذکره‌ای از معاصران کرده است. اگر صرفاً جمع‌آوری هم‌زمانان مد نظر تذکره‌نویس بود، شاعر می‌دانست که در جرگه معاصران قرار خواهد گرفت و شاید هم اصرار نمی‌کرد؛ اما اصرار بر اینکه با وی «معاصر» باشد و تذکره‌نویس وی را «معاصر» بخواند، خبر از معنی گسترده‌تری می‌دهد؛ معنی‌ای که نه هم‌زمانی بلکه به همتایی و معاشرت با اهل ادب و فضل ناظر است.

با فراگیری بازگشت ادبی، شاعران فراوانی در داخل ایران به طرز قدما روی آوردند. تذکره‌هایی در تأیید همین طرز در ایران نوشته شد. تذکره‌نویسان بازگشتی به پیروی از جریان غالب ادبیات فارسی در ایران، قدماخواه بودند؛ اما این بدین معنا نبود که از معاصران دست بکشند و معنای جدید و امروزی بودن را از معاصر اراده نکنند. اینان مخالفت خویش را با سبک هندی آشکارا ابراز می‌کردند و در پی این بودند که جدایی کاملی میان طرز خویش و طرز هندی برقرار سازند؛ از همین روی دور نمی‌نماید که طرز معاصران (به معنی هم‌زمانی و امروزی و جدید) را در تقابل با طرز هندی برجسته کرده باشند.

نتیجتاً می‌توان روند معانی معاصر را نزد تذکره‌نویسان این‌گونه توصیف کرد که برداشت از معاصر در همزمانی منمجد نماند. با رونق شعر، شاعری و تذکره‌نویسی بود که معنای معاصر فراتر از همزمانی هم رفت. ابتلائی تذکره‌نویسان زیادی به تذکره‌نویسی عصری سبب شده بود تا دامنه دلالت اصطلاح معاصر گسترش یابد. به همین سبب مؤلفان تذکره‌ها توانستند معاصر را در معانی دیگری مانند همتایی، امروزی و جدید بودن به کار برند؛ نیز برای نگارش از معاصران معیارهای دیگری به کار می‌گرفتند. در شکل زیر معانی و معیارهای معاصر در تذکره‌ها -از زمانی که تذکره نویسی عصری به صورت متمرکز آغاز شد- در تعدادی از تذکره‌ها نشان داده شده است.

۷. همگرایی و واگرایی معانی و معیارهای «معاصرت» نزد تذکره‌نویسان

همان‌طور که مشاهده شد در طول تاریخ تذکره‌نویسی فارسی، معانی معاصر نزد تذکره‌نویسان گسترده شده است؛ اما آیا این معناها واگرا بوده است یا همگرا؟ پاسخ به این پرسش قطعاً خیر و آری نیست؛ چراکه بررسی از زوایای مختلف، گاه معانی را واگرا و گاه همگرا می‌نمایاند.

تذکره‌نویسان پیوسته برداشت همزمانی از معاصر را مد نظر داشته‌اند. همسویی در توجه به همزمانی نشان از همگرایی دارد. هم‌چنین اگر جریان تذکره‌نویسی را در درون دوره‌های تاریخی-سیاسی خاص مثل تیموری یا افشار فروبکاهیم، معنی معاصر همگرا می‌نماید؛ یعنی اقبال مجموع تذکره‌نویسان عصر صفوی به معیار معاشرت بوده است و

تذکره‌نویسان عصر قاجار، معاصر را بیشتر در اشاره به همزمانی و جدید بودن به کار گرفته‌اند.

در مقابل اگر این معانی را دوره به دوره بنگریم و قیاس کنیم، واگرا می‌نماید. تذکره نویسان دوره تیموری، همزمانی را مورد توجه قرار دادند؛ اما تذکره‌نویسان صفویه به بعد، معناهای معاشرت و جدید بودن را به آن افزودند. در دوره قاجار معاشرت به شدت دوره صفوی نبود و همزمانی و تازگی غالب آمد؛ با این توصیف اگر معنای معاصر را در زبان تذکره‌نویس دوره تیموری با تذکره‌نویس دوره صفوی یا قاجار قیاس کنیم، نمود واگرایانه‌ای خواهد داشت. این بسته به زاویه دید ماست که تصمیم نهایی را -البته اگر لزومی داشته باشد- بگیریم. اتساع معنی دلیل بر دور شدن معانی معاصر از یکدیگر نیست. همزمانی همیشه جزو معناهای معاصر بوده و از این دید همسویی نظر تذکره‌نویسان را بر قرار کرده است. ایجاد اشتراک میان همزمانی، معاشرت و تازه بودن نشان می‌دهد اینها امکان داشته است تا در کنار یکدیگر قرار بگیرد و معنایی کلی را برساند. برایمان روشن شد که رابطه معانی معاصر با یکدیگر نه تباین و نه تساوی تام، بلکه رابطه عموم و خصوص من‌وجه و مطلق است. عنصر زمان بوده که میان این معانی پیوستاری برقرار کرده است و تذکره‌نویسان توانسته‌اند آنها را به صورت هم پوشان به کار بگیرند.

۸. نتیجه‌گیری

از آنچه بیان شد، این نکته‌ها برجسته است:

۱. اگرچه مفهوم معاصر اغلب به معنای همزمانی به کار می‌رفته و می‌رود، صرفاً در این معنا منجمد نمانده است و در معانی دیگری مانند تازه و جدید و مدرن نیز به کار می‌رود. ورود به دنیای مدرن باعث شده است بتوان از معاصر، متفاوت برداشت کرد.
۲. دامنه تلقی معاصر به معنای همزمانی به قدری باز است که معنای دقیقی را نمی‌توان از آن دریافت. این برداشت خود به عوامل و شاخصهای دیگر وابسته است که موجب شده آن هم مانند خود معاصر سیال و مبهم باشد؛ مثلاً بازه صدساله بسیار نارساست و نمی‌تواند معیار مناسبی برای معاشرت باشد. تازه و جدیدبودن نیز تحت تأثیر سلیقه سبکی است.
۳. مفهوم معاصر نزد تذکره‌نویسان فارسی میان سه برداشت همزمانی، تازه و جدید

بودن و همتایی (مشارکت در یک زمینه) به کار رفته است. از این میان همتایی و هم‌سطحی معنای روشنتری از معاصر ارائه می‌کرده؛ لکن این معنا مورد توجه قرار نگرفته و در تذکره‌های معدودی به کار رفته است.

۴. ابهام و سیالیت مفهوم معاصر، خواه ناخواه بر معاصرنگاری و تذکره‌نویسی عصری تأثیر گذاشته است. تذکره‌نویسان برای رهایی از این ابهام و سیالیت، معیارها و تحدیدکننده‌هایی را به کار گرفته‌اند. معاشرت، زنده‌بودن، هم‌طرزی و هم‌مشربی از این معیارها به شمار می‌آید و معاصرنگاری را حد و حدود می‌بخشد.

۵. نگاه تاریخی، سیر و گردش مفهوم و معیارهای معاشرت را روشنتر می‌کند؛ اینکه معاصر بودن در هم‌زمانی نمانده و برداشتهای دیگری از آن می‌شده است. سیل عظیم تذکره‌های عصری و معاصرنگاری در سده‌های ۹ تا ۱۴ هجری قمری موجب شده است تذکره‌نویسان، معیارهایی را برای ورود خیل شاعران به کار بندند و حد و حدود مشخصی به کار خویش بدهند.

۶. سرانجام باید افزود نگارش از تاریخ ادبیات معاصر، همان‌گونه که برای پیشینیان دشوار بوده برای ما نیز دشوار است. انتخاب هم‌زمانی به عنوان معنایی از معاصر در ورطه‌انداختن مفهوم معاشرت است. ارجاع مفهومی نامشخص به مفهوم دیگری که خود سیال و نامتعیین است، موجب ابهام می‌شود. همان‌گونه که پس از دوره مدرن، مفهوم معاصر تا اندازه بسیار دگرگون شد و غریبان از آن برداشتهای جدیدی - که با شاکله‌های ذهنی ما متفاوت است - کرده‌اند، ما نیز می‌توانیم برداشتهای متفاوت‌تری از آن ارائه کنیم؛ شاید این کار کمک کند تا نگارش تاریخ ادبیات معاصر روشنتر و دقیقتر شود.

پی‌نوشتها

۱. برای نمونه‌های دیگر نک. دولتشاه، ۱۳۹۲: ۴۹، ۸۰؛ نوایی، ۱۳۹۶: ۱۸؛ صادقی‌کتابدار، ۱۳۹۶: ۱۷۲، کاشی، ۱۳۹۶: ۱۰۱۶؛ برگ: ۱۵۰، ۱۵۴، ۲۴۹، ۲۸۶، مطربی سمرقندی، ۱۳۹۷: ۶۳، بهاری سیستانی، ۱۳۹۷: ۳۷؛ برگ ۲۲۹، ۲۹۱، سرخوش، ۱۳۹۸: ۲، ۱۱۹، خوشگو، ۱۳۹۸: ۵۵۹، ۶۹۱، آزاد بلگرامی، ۱۳۹۸: ۱۱۴۸؛ برگ ۳۷، واله‌داغستانی، ۱۳۹۸: ۵، آرزو، ۱۳۹۸: ۸۷، ۲۲۱، ۱۲۳۰، آزاد بلگرامی، ۱۳۹۸: ۱۱۶۶، ۳۶۵، تنوی، ۱۳۹۸: ۱۱۷۴، ۱۸۵، ۲۲۰، ۷۹۱، آزاد بلگرامی، ۱۳۹۸: ۱۱۷۶، ۱۷۴-۱۷۵، ۳۶۹، ۵۳۸، آذریگدلی، ۱۳۹۵: ۴، ۸ مصحفی همدانی، ۱۳۹۹: ۱۶، ۱۷.
۲. برای نمونه‌های دیگر نک. مطربی سمرقندی، ۱۳۹۷: ۲۰۶، نصرآبادی، ۱۳۹۹: ۳۳۹، واله‌داغستانی،

۱۱۶۱: ۵، هندی، ۱۲۱۹: ۱، هدایت، ۱۲۸۴: ۹۲۸.

۳. در زیر نام تذکره‌هایی دیده می‌شود که شاخصهای سه‌گانه معاصر به شکلی هم‌پوشان در آنها آمده است:

اوحدی بلیانی، ۱۰۲۴: ۴۳/۱، ۲۰۸، ۲۲۳، ۲۶۶، ۳۱۸، ۴۲۸، آزاد بلگرامی، ۱۱۴۸: برگ ۹۵، حزین، ۱۱۶۵: ۹۵، خوافی، ۱۱۹۲: ۳۲۶، آذر، ۱۱۹۵: ۴، ۲۱۳، بنارسی، ۱۲۰۶: ۴۳، ۶۱، ۶۲، ۶۷، ۶۸، ۶۸، ۶۸، ۲۰۹، تبریزی، ۱۲۰۷: برگ ۲۳۱، ۶۴۶، وقایع‌نگار مروزی، ۱۲۱۸: ۳۹-۴۰، هندی، ۱۲۱۹: ۱، ۱۰۶، اصفهانی، ۱۲۲۲: ۷۵، گرجی، ۱۲۳۲: برگ ۳-۴، ۱۶، ۳۴، ۵۵، ۹۹، ۱۳۸، گروسی، ۱۲۳۴: برگ ۲۷۵، ۳۰۷، ۵۵۸، ۵۶۳، ۵۷۱، ۶۱۱، ۶۱۴، ۶۵۸، دنبلی، ۱۲۴۰: ۲۶۹، بسمل شیرازی، ۱۲۴۰: ۴۶-۴۸، ۳۴۵، ۳۴۵، ۴۶۰، ۶۸۹، محمودمیرزا، ۱۲۴۰: ۳، ۵۲، ۱۲۷، ۱۳۳، ۱۸۸، ۲۱۱-۲۱۲، ۴۲۶، ۴۶۹، ۶۶۹، دنبلی، ۱۲۴۱: ۹۳، ۱۵۴، ۱۵۹، ۱۶۳، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۵، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۱۹، ۲۲۴، ۲۲۹، ۲۳۷، ۲۷۱، هلاکومیرزا، ۱۲۵۶: برگ ۱۳، گوپاموی، ۱۲۵۸: ۱۹۸، ۲۷۳، بهادرچنگ، ۱۲۶۹: ۶، ۶۵، دیباچه نگار اصفهانی، ۱۲۷۲: ۱۱۸، هدایت، ۱۲۸۴: ده-یازده، ۸۴۵، ۹۲۸، شیرازی، ۱۲۹۶: ۷۹، شعاع شیرازی، ۱۳۱۳: ۶۴۹.

۴. نوایی، ۸۹۶: لو، بهاری سیستانی، ۱۰۳۷: ۲۲۹، مصحفی همدانی، ۱۱۹۹: ۱۶، هندی، ۱۲۱۹: ۱.

۵. وقایع‌نگار مروزی، ۱۲۱۸: برگ ۱۲، گروسی، ۱۲۳۴: ۲-۳، هلاکومیرزا قاجار، ۱۲۵۶: برگ ۱۳.

۶. بخاری دولت‌آبادی، ۱۱۷۲: ۲.

7. Hectohistory

۸. نک. گدیس، ۱۳۹۲: ۵۴۶. برای اطلاع از ایراداتی که بر این نوع دوره‌بندی گرفته‌اند نک. Fischer, 1970: 145 و Bloch, 1953: 181-182.

۹. مقصود از گذار، حرکت مقطعی و نقطه به نقطه است از زمان که توسط ما انجام می‌گیرد و در مقابل روند و حرکت تداومی زمان بدون دخالت ما قرار می‌گیرد؛ یعنی تقطیع حرکت خطی در برابر پیوستگی حرکت خطی زمان.

۱۰. در تصحیح ناجی نصرآبادی «چو» آمده است؛ به نظر «چه» مناسبتر می‌نماید.

فهرست منابع

ابن سینا؛ (۴۱۴ق) *القانون فی الطب*؛ الموقع: المكتبة التراثية.

اخترگر جی، احمدبیگ؛ (۱۲۳۲ق) *انجمن آرا*؛ نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای ملی، شماره ثبت: ۸۶۷۷۰.

آذریبگدلی، لطفعلی بن آقاخان؛ (۱۱۹۵ق/۱۳۷۸) *تشکده آذر*؛ ج دوم، تصحیح میرهاشم محدث، تهران: امیرکبیر.

آرزو، سراج‌الدین علی بن حسام‌الدین؛ (۱۱۶۴ق/۱۳۸۳ش) *مجمع‌النفایس*؛ به کوشش زیب النساء علی خان (سلطان علی)، پاکستان: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

آزادبلگرامی، میرغلام‌علی بن نوح؛ (۱۱۴۸ق) *ید بیضا*؛ نسخه خطی: تاریخ تحریر: قرن ۱۳. شماره عمومی: ۳۱۲۴۴، اداره مخطوطات سازمان، کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

_____؛ (۱۱۶۶ق/۱۳۹۳) *سرو آزاد*؛ تصحیح میرهاشم محدث، تهران: سفیر اردهال.

_____؛ (۱۱۷۶ق/۱۳۹۰) *خزانه عامره*؛ تصحیح ناصر نیکویخت: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

اصفهانی، میرزادبیباچه‌نگار؛ (۱۲۷۲ق) *گنج شایگان*؛ کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ثبت: ۱۷۹۴۰.

اصفهانی، میرزاعبدالباقی؛ (۱۲۲۲ق) *مدایح حسینیہ یا تذکره باقی*؛ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، شماره ۷۷۹۳.

اوحدی‌بلیانی، تقی‌الدین محمدبن محمد؛ (۱۰۲۴ق/۱۳۸۹) *عرفات العاشقین و عرصات العارفین*؛ تصحیح ذبیح‌الله صاحب‌کاری، آمنه فخر احمد؛ با نظارت علمی محمد قهرمان، تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب؛ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. بخاری‌دولت‌آبادی، سیدعبدالوهاب افتخار؛ (۱۱۷۲ق/۱۳۹۰ش) *تذکره بی‌نظیر*؛ تحقیق و تصحیح امید سروری، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

بقایای بخارایی، محمدعارف؛ (اواخر قرن ۱۰/۱۳۹۳) *مجمع الفضلاء*. تحقیق محمد خشکاب، زیر نظر یوسف بیگ باباپور، تهران: منشور سمیر.

بنارسی، علی‌ابراهیم‌خان خلیل؛ (۱۲۰۶ق/۱۳۸۵) *صحف ابراهیم*؛ به تصحیح میرهاشم محدث، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

بهادر، محمدغوث‌خان؛ (۱۲۶۹) *صبح وطن*.

بهارسیستانی، حسین؛ (۱۰۳۷ هـ ق) *خیرالبیان*؛ بی‌جا: بی‌نا، نسخه دستنویس ۱۰۶۶.

تبریزی، ابوطالب؛ (۱۲۰۷ق) *خلاصه الافکار*. دستنویس مجلس شورای اسلامی به شماره ۱۴۲۷.

تنوی، میرعلی شیرقانع؛ (۱۱۷۴ق/۱۹۵۷) *مقالات الشعراء*؛ با مقدمه و تصحیح و حواشی سیدحسام‌الدین راشدی، کراچی: سندھی ادبی بورڈ.

جرفادقانی، ابوالشرف؛ (۶۰۳/۱۳۳۴) *ترجمه تاریخ یمینی*، تدوین توسط به تصحیح و تحشیه ع. قویم، تهران: چاپخانه محمدعلی فردین.

حزین، محمدعلی بن ابی‌طالب؛ (۱۱۶۵ق/۱۳۷۵) *تذکره المعاصرین*؛ مقدمه، تصحیح و تعلیقات معصومه سالک، تهران: میراث مکتوب.

بازخوانی انگاره معاصر نزد تذکره‌نویسان فارسی

خوافی اورنگ‌آبادی، میرعبدالرزاق صمصام‌الدوله؛ (۱۱۹۲ق / ۱۳۸۸ش) *بهارستان سخن*؛ تصحیح و تعلیق عبدالمحمد آیتی و سیده حکیمه دستجردی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

خوشگو، بنداربن‌داس؛ (۱۱۴۸/۱۹۵۹) *سُفینه خوشگو*؛ مرتبه شاه محمد عطاء‌الرحمن عطا‌اکوپیته: اداره تحقیقات فارسی و عربی پتته (بهار).

دنبلی، عبدالرزاق؛ (۱۲۴۰ق / ۱۳۴۹) الف. *تجربه الاحرار و تسلیه الابرار*؛ به تصحیح و تحشیه حسن قاضی طباطبائی، تبریز: انتشارات مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران. چاپخانه شفق تبریز. —؛ (۱۲۴۱ق / ۱۳۴۳) *نگارستان دارا*؛ عبدالرسول خیامپور، تبریز: چاپ کتاب آذربایجان.

دهخدا، علی‌اکبر؛ (۱۳۸۵) «معاصر» در *لغت‌نامه*؛ تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ، مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.

سارلی، ناصرقلی؛ (۱۳۹۷) *دوره‌بندی در تاریخ ادبی*؛ تهران: نشر خاموش. سرخوش، محمدافضل؛ (۱۱۰۸ق / ۱۳۸۹) *کلمات الشعراء*؛ تصحیح علیرضا قزوه، تهران: مرکز پژوهش کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

سمرقندی، مطربی؛ (۱۰۳۷ق / ۱۳۷۷) *نسخه زیبای جهانگیر*؛ به کوشش اسماعیل بیگ جانوف و سیدعلی موجانی، قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی (ره). سمرقندی، ملیحای؛ (۱۱۱۹ق / ۱۳۹۰ش) *مذکر الاصحاب*؛ تحقیق و تصحیح محمد تقوی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد شورای اسلامی.

صادقی‌کتابدار؛ (۱۰۱۶ق / ۱۳۲۷) *مجمع الخواص*؛ ترجمه عبدالرسول خیامپور، تبریز. عمید، حسن؛ (۱۳۹۳) «معاصر». در *فرهنگ فارسی عمید: شامل واژه‌های فارسی و لغات عربی و اروپایی مصطلح در زبان فارسی و اصطلاحات علمی و ادبی*؛ تهران: امیرکبیر. فیروزآبادی، محمدبن‌یعقوب؛ (۱۴۱۵ هـ ق) «عصر» در ف. ۱۱۷ هـ ق، بیروت: دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون.

قاجار، هلاکومیرزای؛ (۱۲۵۶ق) *خرابات*؛ کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ثبت ۲۰۷۱۵۴.

کاشی، تقی‌الدین؛ (۱۰۱۶ق) *خلاصه الاشعار و زبده الافکار*؛ نسخه برلین، دستنویس ۱۰۴۰ق. گدیس، جان‌لوئیس؛ (۱۳۹۲) «تأملی در تاریخ معاصر». در *فلسفه تاریخ، روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری*؛ توسط حسینعلی نوذری، ۵۲۵-۵۵۶. تهران: طرح نو.

گروسی، محمدفاضلخان‌راوی؛ (۲۳۴ق) *انجمن خاقان*؛ کتابخانه مجلس شورای ملی، شماره

- ثبت ۱۲۹۰۲.
- گوپاموی، محمد قدرت‌الله؛ (۱۳۸۷ / ق ۱۲۵۸) *نتائج الافکار؛ تصحیح و تعلیق*: یوسف بیگ باباپور، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- مصحفی همدانی، غلام‌بن‌ولی محمد؛ (۱۳۸۸ / ق ۱۱۹۹) *عقد ثریا؛ ویراسته، مقدمه و تعلیقات*: مجمد کاظم مهدوی، قم: انتشارات امیرکبیر.
- نثاری بخاری، حسن بن خواجه؛ (۱۳۷۷ / ق ۹۷۴) *مدگر احباب؛ مقدمه، تصحیح و تعلیقات نجیب مایل هروی*، تهران: مرکز.
- نصرآبادی، محمد طاهر؛ (۱۳۷۸ / ق ۱۱۱۵) *تذکره نصرآبادی؛ مقدمه تصحیح و تعلیقات محسن ناجی نصرآبادی*، تهران: اساطیر.
- نقیسی، علی‌اکبر (ناظم‌الطبایع)؛ (۱۳۵۵) *“معاصر” در فرهنگ نفیس*؛ [تهران]: کتاب‌فروشی خیام.
- نویی، امیرعلیشیر؛ (۱۳۶۳ / ق ۸۹۶) *مجالس النفائس؛ به سعی و اهتمام علی اصغر حکمت*، تهران: منوچهری.
- نوری‌زاده، علی؛ (۱۳۲۸ش) *شعرای معاصر ایران*؛ تهران: چاپخانه فردوسی.
- هدایت، رضاقلی‌خان؛ (۱۲۸۴ق) *مجمع الفصحاء؛ بخش اول از جلد اول*، به کوشش مظاهر مصفا، تهران: امیرکبیر.
- هندی، بگهوان داس؛ (۱۳۱۹ق / ۱۹۵۸م. / ۱۳۷۷ق) *سقیه هندی؛ مرتبه سید شاه محمد عطالرحمن عطا کاگوی، ام بی ال. پتنه: اداره تحقیقات عربی و فارسی*.
- واله‌داغستانی، علیقلی‌خان؛ (۱۳۹۰ / ق ۱۱۶۱) *ریاض الشعراء؛ تصحیح، مقدمه و فهرستها از ابوالقاسم رادفر و گیتا اشیدری*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- وقایع‌نگار مروزی، محمدصادق؛ (۱۲۱۸ق) *زینة المدایح؛ کتابخانه مجلس شورای ملی*، شماره دفتر: ۶۹۰۲.
- Bloch, Marc. (1953) *The Historian's Craft*. New York: VINTAGE BOOKS.
Fischer, David Hackett (1970) *HISTORIANS' FALLACIES (Toward a Logic of Historical Thought)*. New York • London • Toronto • Sydney • New Delhi • Auckland: Harper Perennial.